

THE THURINGIANS AS A GERMANIC TRIBE WITH HUNNIC LINKS

The article deals with some groups of the toponymic facts which give more linguistic evidence of the Hunnic presence in the Middle Age Thuringy. Several arguments are proposed for the possible oriental etymology of the Thuringians' ethnic name.

Костянтин ТИЩЕНКО
Київ

ТЮРИНГІ – ГЕРМАНСЬКЕ ПЛЕМ'Я З ГУНСЬКИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ

1. Вважається давно встановленим питоме германське походження етноніма *тюрингів*. За даними етимологічного словника топонімів Л. Кіша, назва історичної області Тюрингія, що за латинською письмовою традицією передавалася в документах як Thuringia, відповідає нім. Thüringen. Її виводять з середньовічного етноніма T(h)uringi 'тюрингі'; реконструйована прагерманська форма етноніма виглядає як *þuringos і пов'язується далі з давньоісландським þori [θuri] 'маса, натовп' [Kiss, 663, – з посиланням на низку авторитетних фахівців: Egli, Bach, Sturfels – Bischof, Bahlow].

Разом з тим, пізнавальний інтерес викликає виразна своєрідність звукового матеріалу етноніма *тюрингів* і *туркилінгів* на фоні назв інших давньогерманських племен. Фактом залишається, що перші, найраніші відомості про тюрингів з'являються лише у IV ст., коли вони разом з більшим германським плем'ям ермундурів згадуються *разом з гунами* у зв'язку з їхніми спільними грабіжницькими походами на Галлію [Robert, II, 1773].

Племінні назви давніх народів Європи являють собою один з важливих масивів мовної інформації про їхній етногенез. Спеціальні дослідження германських етнонімів провів Е. Шварц (1951, 1956); він зібрав розпорошені записи античних авторів, здійснив прагерманські реконструкції етнонімів та запропонував їх етимологічну інтерпретацію [див. Schwarz 1951; 1956]. Досить повний реєстр давньогерманських етнонімів наводить О. Трубочов у статті 1974 року про ранні етноніми слов'ян [Трубочев, 56–57]. Як зазначає вчений, "германські етноніми практично тотожні з відповідними апелятивами, що, між іншим, знайшло відображення у розквіті етнонімів-прізвиськ різного роду ("довговолосі, значні, бойові, тупоголові, ножі, злі" тощо). (...) Германські етноніми, на відміну від слов'янських, не мають власне етнонімічних суфіксів -t- і -n-, але виявляють типово апелятивні завершення основ..." [там само, 57].

За наведеними у О. Трубочова етимологіями етнонімів видно, що Е. Шварц пояснює назву тюрингів інакше, ніж це зроблено у дослідників, цитованих Л. Кішем: він виходить з початкової приголосної етноніма *t- > d-, а не *th- > ð. Проте, як і для назви імовірно споріднених з тюрингами ермундурів, ці пояснення Е. Шварца виглядають найменш переконливими: *Duringoz 'нащадки *дурів*', *Ermanaduroz 'плем'я великих *дурів*' [див. Трубочев, 56]. Оскільки значення саме цих двох етнонімів розкрито тут через інший невідомий етнонім, виникає

закономірне дальше питання – якого ж походження сама назва *дурів*? З іншого боку, якраз орієнтація етимологій Е. Шварца на початкове *d-* (тобто, з вихідної форми *Turingi*, а не *Thuringi* [пор. Kiss]) має ту перевагу, що враховує давні збережені рефлекси початкового звука *t-* етноніма тюрингів у сусідній чеській мові (*Durynsko* ‘Тюрингія’) та в угорській мові (*düringek* ‘тюрингі’) – при вже пізнішому польському *Turyngia*.

О. Трубачов розглянув масиви давніх етнонімів не лише германців, але і кельтів, слов’ян, іллірійців і фракійців, та спробував “відповісти на питання про тип слов’янського етноніма, спираючись на огляд етнонімії давньої індоєвропейської Європи, ще не охопленої розвиненими державними утвореннями”. На цьому фоні він не зустрів “жодного прикладу справжньої етимологічної тотожності слов’янського етноніма з іншими індоєвропейськими... Сказане свідчить іще й про те, робить висновок О. Трубачов, що етноніми (слов’янські, балтійські, кельтські, германські, іллірійські, фракійські) – є породженням уже відокремлених відповідних етномовних груп індоєвропейців; їхні типологічні й матеріальні збіжності... – не генетичного, а контактного походження. Річ ясна, що це лише збільшує наш інтерес до етнонімів” [там само, 59–60].

2. Історичні відомості про ранніх тюрингів досить скупі. Готські документи згадують під 475 роком про “королівства герулів, варнів і тюрингів на Нижньому Рейні” [Вольфрам, 270], де ці племена опинилися внаслідок Великого переселення народів. Проте дослідники вважають, що тут не йдеться про їхню державу [там само, примітка 82 з посиланням на Claude]. Готи ставилися тоді до тюрингів як до стратегічно важливої “малої народності” в тилах небезпечних для готів салічних франків. Зрештою, згадка 475 року пов’язана якраз з допомогою готів германським племенам з берегів р. Ваал проти їхніх могутніх сусідів – франків. Саме тому і мав вестготський король Еврих (466 – 484) найкращі стосунки з західними герулами “з найдальших берегів океану”, їхніми сусідами варнами і тюрингами [Вольфрам, 339 з посиланням на Кассіодора]. Теодерих Великий, король остготів (451 – 526), зі своєї столиці Равенни принагідно нагадував західним герулам, варнам і тюрингам про благодіяння Евриха, аби ті вже й самі чинили опір салічним франкам на Нижньому Рейні [див. там само, 274]. “Продовжуючи політику оточення, що її проводив Еврих, перед самим початком виступу франків (на південь проти аламанів 506 року. – К.Т.) Теодерих закликав королів західних

Європа в часи Великого переселення народів.

герулів, варнів і тюрингів не залишатися байдужими, коли Хлодвіг чинить напад на своїх південних сусідів. Готський король передрік нефранкським германцям те, що згодом і сталося: що вони стануть наступними жертвами експансіоністської політики Меровингів. Будь-яких дій після цього заклик не відбулося, та й ніхто не заявляв про те, що збирається щось робити” [там само, 456 з посиланням на Кассіодора].

На початок VI ст. припадає переселення тюрингів з негостинних багнистих берегів Нижнього Рейну до теперішньої Центральної Німеччини – на землі навколо гірського масиву Гарц. Відтоді цей край стає їхньою новою територією проживання і дістає відетнонімну назву *Тюрингія*. Саме з цим районом і пов’язане утворення ранньосередньовічної Тюринзької держави. За іншими джерелами, тюринги входили до складу племені ермундурів і зайняли теперішню Тюрингію між Майном і Ельбою ще у V ст. [Zanichelli, 1914].

Особливе місце у політиці Теодериха щодо нефранкських племен германців посідали “дружні стосунки з Тюринзьким королівством [Cassiodor, *Variae* IV/1, 114]. Допоки воно існувало, простір між Дунаєм і Альпами був для франків закритий. За допомогою тюринзьких союзників Теодериху вдалося забезпечити “своїм” аламанам необхідний захист і дозволити виникнути на схід від них новому народові. Це не означає, що королівство остготів... простягалось до певної лінії, зіншобіч якої *несли варту прикордонні пости тюрингів*. Скоріше, за межами обох королівств, але ще виключно у сферах їхнього впливу, принаймні від 510 року, існувала можливість *етногенезу баварів* (!). Баварів вважають “підкидьком (знайдою) Переселення народів” [див. Wolfram]. Ця характеристика слушна – адже вони виникли зразу. Але підкидька треба спочатку зачати, далі народити, а вже потім підкинути; питання, хто це зробив – це і є баварська проблема. Хоч довгий час вважалося “несучасним” покладати провину за це покинуте дитя на Теодериха Великого і його тюринзьких союзників, однак ця гіпотеза найближча до істини” [Вольфрам, 457–458]. При цьому, дослідники проблеми підкреслюють, що, безвідносно до точного датування “перших” відомостей (чи то на початку 520-х років у Кассіодора, чи то близько 551 року у Йордана), “в обох випадках перша згадка про баварів означає, що одне покоління у них вже змінилося” [див. Wolfram, 105 і далі].

Тюринги виступили ініціаторами укладення союзу з готами, який оформився у 510 р., коли “Гермінафрид, король Тюринзького королівства, одружився з небогою Теодериха Амалабергою” [Вольфрам, 458]. У той же час тюринзька еліта встановила родинні зв’язки з лангобардами, які мешкали тоді на Середньому Дунаї від Балатона до Тиси й під Бескидом [див. Schmidt, 578 з посиланням на Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* I/21, 60].

Майже два десятиліття “остготсько-тюринзький союз виправдовував покладені на нього надії. Потім, у 529 р. франки вперше вчинили напад на Тюринзьке королівство”. У критичні моменти боротьби чомусь “ні в 531, ні в 534 році остготські загони не прийшли на допомогу тюрингам”, а між цими роками не підтримали бургундів проти тих самих франків [Вольфрам, 480]. По п’ятирічній війні, зазнавши великих втрат, Гермінафрид загинув. Завоювання Тюринзького королівства франками завершилося 534 року. Амалаберга з дітьми мусили втікти до Равенни [там само, 459]. Дальша історична доля Тюрингії розчиняється в історії Франкської держави.

3. Несподіваною обставиною, яка змушує сумніватися у єдино можливій германській етимології назви тюрингів, є існування в самому центрі Тюрингії цілих тополандшафтів з виразно східними зв’язками, у яких найбільший інтерес викликають назви населених пунктів **Tabarz** і **Thürungen**.

Класична, унікальна для Німеччини назва Tabarz 49 ‘табір, таборець’ оточена багатим кортежем інших алтайських назв: Espenfeld ‘панське поле’, Spangenberg, Lispenhausen, Kerspenhausen, Erd.pen.hausen, Hünfeld, Ringwall*, Kronungen ‘коронні гуни’ і близько – Karlstadt. Таким чином, назва Tabarz унаочнює східні, гунські зв’язки Тюрингії. Сама наявність цієї назви практично в центрі Тюрингії цілком узгоджується з відзначеним вище з французьких джерел фактом спільних походів на Галлію тюрингів разом з гунами. На південному сході біля чеського кордону існує ще Tabertshausen 79 і Tauperlitz 60 – неподалік від Trabitza, чеського села Tábořská тощо. Ініціальна частина топооснови **Tabar-** упізнавана в низці інших німецьких топонімів, вже видозмінених народною етимологією, але оточених чи безсумнівно алтайським назвами, чи такими, що несуть вказівку на монгольську або конкретно гунську присутність у

цьому районі в минулому. Це можна сказати про назви Taping 87 (Chieming, Mögling, Knesing, Wonneberg), кілька назв сіл по р. Tauber (начебто “голуб”: Tauberbischofsheim, Tauberrettersheim, Tauberscheckenbach, Tauberzell). Особливо промовиста назва Tauberfeld 77 (<*Taberfeld ‘поле табору’) з однозначно гунським тополандшафтом: Haunsfeld, Haunstadt, Haunwöhr, Hundszell, Winden (2), Unsern-Herrn. На крайньому заході Німеччини є ще ойконім Tawern (<*Tabern) в історичній області Hunsrück ‘Гунський схил’. Кілька назв Tábor існує в Чехії (Tábor (2), Tábořská, Tábořské Předměstí, Touboř, кілька гір з назвою Tábor) і, що дивно, у Польщі (Tabór (2), Tabórz, Tabor, Taborzec, Taborz (2), Tabaszowa (<*rz)): річ у тім, що А. Брюкнер розглядає апелятив taborz як нібито пізнє угорське запозичення через чеську [див. Brückner, 563].

Незвичною, як на європейське плем'я, “табірною” рисою тюрингів було *розведення* ними бойових “тюринзьких” *коней* сріблясто-димчастої масті з білою зіркою на лобі [Вольфрам, 435]. У IV ст. серед германських племен як “народ-вершники” відомі ще хіба що тайфали з Мунтенії над Дунаєм [там само, 137]. Прокопій свідчить про придатність до бойових дій тієї породи коней, яку розводили тюринги, і називає її імовірно *готським* словом *bala- нім. Blässel ‘кінь з міткою’ [Feist, 77], проте Д. Моравчик запропонував для нього *тюркську* етимологію [Moravcsik, II, 85]. Про значення тюринзького конярства пише і Йордан [Iordanes, Getica 21, 59]. Остготська делегація, що супроводжувала Амалабеґу до двору Гермінафрида, очевидно, також отримала в дар видатних “сріблястих” тюринзьких коней [Вольфрам, 458].

4. Семантичний аналіз упізнаваних у цілій Центральній Європі від Рейну до Десни монгольських топооснов та їхніх варіантів, проведений у недавніх публікаціях автора [Тищенко 2004; 2005], дозволив поділити їх на кілька цілком конкретних тематичних груп, а саме:

– *етнофорні* основи: **хин-/гун-/ун-**; **обр-/авр-/olber-**; **мого(л)-**; **кидан-/ китай-** “кидань”; **туран-**; **козар-**; **татар-**;

– *політофорні* основи: **каган-/кохан-** “каган”; **ант-/анд-** “заприсяглий”; **орда-** “військо, орда”; **желех-/жолх-** “викуп”; **жашк-/шашк-** “ясак, влада, уряд”; **слат-/с(о)л(х)от-/сург(ут)-** “дарунок з військової здобичі”; **жуп-/шеп-** “жу́па, округ”; **жупан-** “каганський намісник на чолі жупи”; **халх-/chelch-** “щит, заслон, захист, протекція”; **хем-** “межі, рамки”; **бан-** “район”; **хур-** “хурал, курилтай”; **джерґе-** “черга, шерег; джирґа”; **бирич-** “податковець”; **хоруж-/choraž-** “хорунжий”;

– *антропофорні* основи: **баламут-** “буйна людина, підбурювач, спокусник”; **шпан-/espen-** “пан” (з аварського **жупан-**); **бян-** (апелятив “бай” та ім'я аварського кагана, який правив протягом 60 років – у 570 – 630 рр.);

– *прагмафорні* основи: **табор-**, **шатр-**, **хомут-**, **теліг-**, **канчуг-**, **корог-** “корогва”; **кум(г)ан-** “глек”, **хол-/халаа-** “зігрівати”, **хота(н)-/хоту(н)-** “загон, хлів; мури міста; місто, група юрт”; **хубі-** “частка, пай”; **хеб-** “зразок, копил”; **жох-** “дрібний”; **жигиґ-** “малий”; **хобта-** “розлогий, привільний”; **джерен-** “край, схил, берег”, **чикин-** “урвище, яр, берег біля самої води” [СС, II, 391].

Як правило, монгольські назви в тополандшафтах оточені семантично пов'язаними з ними слов'янськими назвами (а на заході – германськими), як-от укр. *Заліжці, Закрівці, Дуліби, Таль-* “заручник, полонений”, *Котора-* “війна, битва”; чеські *Kotora-, Tabor-*, р. *Cholunná-*, с. *Vlastiboř* “влада аварів”, *Ratiboř* “битва з аврами”; польські *Kotora, Uniesław* “слава гунів”, *Unieradz* “рада гунів”, *Uniegoszcz* “гунський гість”; німецькі *Ries-* “велетень”, *Hünfeld* “гунське поле”, *Hünstette* “гунські стоянки”, *Haunesc* “гунський куток” (всі – неодноразово).

Сама *географія цих алтайських топонімів, масово поширених на Заході*, якраз і виключає їхнє пізнє датування XIII ст., тобто, часами Батийової навали. У тих випадках, коли певним монгольським топонімам України (або й апелятивам) відповідають однокореневі географічні назви на Заході (часом навіть з однаковими формантами) – їх належить датувати **IV – VIII ст.**, тобто, часом гунського перебування у Європі та пізнішого Аварського каганату. Як впливає з розглянутих тут і нижче даних, найдалі на захід, включно з Німеччиною, поширені такі топооснови, як: I. **Hun-/Hün-** ‘гун’, **Alber-/Alver-** ‘авар’, **Chien-/Chiem-** ‘хин’; II. **Hord-** ‘орда’, **Zschellich-** ‘викуп’, **Zassn-** ‘ясак’, **Sulz-** ‘дарунок з військової здобичі’, **Schwep-** ‘жу́па, округ’, **Cham-** ‘межа’, **Chur-/Cur-** ‘хурал, курилтай’; III. **Espan(g)-** ‘(жу)пан’, **Bayen-** ‘бан, бай’; IV. **Tabarz-** ‘табір’, **Chotun-** ‘група юрт’, **Cheb-** ‘зразок, копил’.

5. Друга зі згаданих вище назв Thürungen фактично виступає дублетом до традиційно вживаної назви Thüringen і спонукає до пошуку як інших назв з такою ж морфемою **-ungen**, так і до виявлення можливих інших дублетів з формантами **-ingen/-ungen**. Виключно в межах

історичної Тюрингії ойконімів з формантом **-ungen** виявлено понад 40 (див. табл. 1, стовпчики I і IV). Більшість із них мають досить прозору смислову структуру, яка не заперечує логічного висновку про те, що морфема **-ung-** принаймні в деяких з цих назв могла мати значення “гун”. Щоправда, як контраргумент можна розглядати схожі за структурою інші ґерманські етноніми, як-от *гревтунгі* (IV ст.) або *ютунгі* (III – IV ст.) [Вольфрам, 44, 86, 249, 356]. Що ж до топонімів з такими суфіксами, то спосіб переносу деяких з них на карті вказує на остаточний перерозклад морфемної структури: *Wie-tings-moor* 18, *Strah-lungen* 58–59. Тим не менше, в разі прийняття припущення про значення **-ung-** “гун”, *Harz.ungen* означало б “гуни біля гори Гарц”, *Haferungen* – “овсові гуни”, а *Gerstungen* – “ячмінні гуни”; *Rüstungen* – “озброєні гуни”, *Leinungen* – “мотузяні гуни (озброєні лассо?)”, *Gensungen*, *Behrungen*, *Kronungen* – “маєтні, владні, коронні гуни”, *Altwildungen* – “старі дикі гуни”, *Schwallungen* – “опухлі гуни”, *Breitungen*, *Strahlungen*, *Schonungen* – “широкі, сяючі, гарні гуни”, *Albungen*, *Faulungen* – “простецькі, ледачі гуни”. Тоді за аналогією *Thürungen* мало б означати ‘гуни по річці Турі’ (через село справді протікає така річка) або навіть ‘тюркські гуни’. До останнього міркування дає підстави й те, що початкова морфема етноніма *тюринґів* має аналог в назві іншого ґерманського племені *туркилінґів*, відомих у складі війська Теодериха в 418 р. [Вольфрам, 21]. За іншими відомостями, туркилінґи були королівським родом племені скірів [там само].

У зв’язку зі схожими ініціалами назв *Turingi* і *Turcilingi* слід зазначити, що фактично залишається без належної наукової оцінки масова присутність у топонімії Німеччини топооснов **Türk-, Möggel-, Chein-/Chiem-** ‘тюркський, монґольський, хинський’. Тут існують понад 20 назв на зразок *Türkheim*, *Türkenfeld* (!), *Ober-* і *Untertürken*, *Türkendorf*, *Türkow*, *Türsnacht*, *Türham*, *Thürungen*, *Thüringenhausen*, *Thurk*, *Thurrow*, *Thurau*, *Thurland* (!), *Thörlingen*, а на теренах французьких Ельзасу й Лотарингії – ще *Türkheim*, *Turquestein*, *Forêt de Turquestein*, сюди ж і прізвище фр. *Durkheim*; далі існують ще 38 назв типу *Müggenheim*, *Müggenkrug* (!) у землі полабських слов’ян, *Muggesfelde*, *Möglingen*, *Mögeldorf*, *Meggerdorf*, *Meggen*; є ще 6 назв *Chemnitz*, *Kemnitz*, *Cheine*, *Cheinutz*, *Chieming*, *Chiemsee*.

Таблиця 1. Дублети з формантами **-ung, -ing** (< *-üng)

Ойконім з <i>-ung</i>		Ойконім з <i>-ing</i>		Етимологія	Однотипні сусідні назви
<i>Thürungen</i>	39	<i>Thüringenhausen</i>	39	< Thura – ‘р. Тура’	<i>Harzungen</i>
<i>Breitungen</i>	39	<i>Breitungen</i>	76	< breit ‘широкий’	<i>Oberhedrunge</i>
<i>Grossleinungen</i>	39	<i>Leiningen</i>	50	< Lein ‘мотузок’	<i>Rehungen</i>
<i>Kleinleinungen</i>	39	<i>Leiningen</i>	55		<i>Bliedungen</i>
<i>Morungen</i>	39	<i>Möringen</i>	30	< Moor ‘болото’	<i>Gratzungen</i>
<i>Ufrungen</i>	39	<i>Uhingen</i>	75	< Ufer ‘берег’	<i>Schiedungen</i>
<i>Heldrunge</i>	39	<i>Heldenfingen</i>	76	< Held ‘герой’	<i>Kleinwechungen</i>
<i>Kleinbodungen</i>	39	<i>Bödingen</i>	45	< Boden ‘земля’	
<i>Großbodungen</i>	38	<i>Bödingen</i>	45		<i>Großwechungen</i>
<i>Birkungen</i>	38	<i>Birkingen</i>	82	< Birke ‘береза’	<i>Haferungen</i> ‘овсові’
<i>Holungen</i>	38	<i>Hollingen</i>	26	< holen ‘тримати’	<i>Pützingen</i> ‘кумедні’
		<i>Hölingen</i>	17		<i>Tastungen</i>
<i>Rüstungen</i>	38	<i>Rüstingen</i>	18	< rüsten ‘озброїти’	<i>Faulungen</i> ‘ледачі’
<i>Hallungen</i>	38	<i>Halingen</i>	35	< Hall ‘луна’	<i>Burghasungen</i>
<i>Albungen</i>	38	<i>Albingshausen</i>	59	< albern ‘простий’	<i>Niederelsungen</i>
<i>Gensungen</i>	37	<i>Gensingen</i>	56	< genießen ‘мати’	<i>Oberelsungen</i>
<i>Melsungen</i>	37	<i>Melzingen</i>	20	< melden ‘повідомити’	<i>Altwildungen</i>
<i>Gerstungen</i>	48	<i>Guersling, Guerting F</i>	63	< Gerste ‘ячмінь’	<i>Hendungen</i>
<i>Schwallungen</i>	48	<i>Schwallingen</i>	19	< schwallen	<i>Fladungen</i>
<i>Oberwaldbehrungen</i>	48	<i>Behringen</i>	19	‘опухати’	<i>Oberfladungen</i>
<i>Unterwaldbehrungen</i>	48	<i>Behringen</i>	49	< beherrschen	<i>Wasungen</i>
<i>Behrungen</i>	49	<i>Behringen</i>	49	‘володіти’	
<i>Kronungen</i>	58	<i>Kröning</i>	79	< Krone ‘корона’	<i>Strahlungen</i> ‘сяючі’
<i>Schonungen</i>	59	<i>Schoningen</i>	38	< schön ‘гарний’	<i>Rannungen</i>
		<i>Schöningen</i>	29		‘берегові’

Сама паристість назв Thürungen / Thüringen спонукає до пошуку інших аналогічних формальних пар. Як з'ясувалося, більше половини тюринзьких місцевих назв на **-ung-** таки справді мають в інших областях Німеччини свої дублети з формантом **-ing-** (див. табл. 1, стовпчики I і II). Можна припустити, що ця остання морфема розвинулася з давнішої **-*üng-**, – оскільки з нею також існує певна кількість ойконімів, де вона може відповідати тому самому значенню “гун”.

Справді, як виявилось згодом, морфем **-ung, -ing**, традиційно трактовані як форманти у цих назвах, в інших ойконімах відіграють роль *топооснов*, причому – з очевидним *етнофорним значенням*. Це з особливою наочністю можна простежити на прикладі тополандшафтів крайнього півдня Німеччини у передгір'ях Альп. Тут існує ціле пасмо назв на зразок Ingen.ried (ried ‘очерет’) 85, 84; поруч Oggen.ried, Meggen.ried, Unggen.ried (!), Bayersried, Frankenried. Підтверджують саме таку, переважно етнофорну функцію першої морфем **-ung/-ing** у цих назвах також і сусідні двокомпонентні топоніми інших структурних типів: Ungerhausen, Ummendorf, Ummenhofen, Wombrechts, Haunshofen, Sachsenried, Königfried, Allmannshofen, Baierbrunn, Lüdenshausen. На присутність слов'ян явно вказують ойконіми Wenedach, Windach, *Wineden* (!), або назва Krailling – при сусідньому Königswiesen; показові *Türkheim* (!), *Ant.dorf* (!), *And.echts* (виходить, тут послідовно розрізняли самих тюркомонгольських гунів та їхніх присяглих підлеглих – антів); описові німецькі назви також підтверджують присутність фізично міцних азійських кочовиків (Riese ‘велетні’, Riesenrode ‘розкорчована ділянка велетнів’), їхніх “дарунків з військової здобичі” (Sulzschneid) або характерного кругового розміщення юрт чи критих возів на гунській стоянці (Une.ring, Ring.schnait). Повторюємо, вся ця розмаїтість ойконімів засвідчена на двох сусідніх аркушах атласу 84 і 85, на яких відображено район площею близько 120 x 80 км.

Усього в топонімії Німеччини представлено 52 назви від топооснови **Ung-/Unn-/Um-** (на зразок Undorf, Ungelsheim, Ungelstetten, Ungershausen і навіть Unsernherrn); 44 назви від топооснов **Ing-/Inn-/Inz-** (як-от Ingelheim (3), Ingendorf, Ingerkingen, Ingstetten, Ing.ol.stadt); 13 назв від основи **O(h)n-** (з унікальним Onatsfeld в оточенні слов'янських ойконімів – він нагадує досить поширені в Україні назви від того самого етнофорного кореня типу *Онацьки*); 3 назви від основи **Ö(h)n-** (з гранично прозорими Önkfeld, Önkbach) і ще 9 назв від топооснови **Uen(g)**. Наше припущення про розвиток топоморфем **-ing-** принаймні частини топонімів з давнішого **-üng-** якраз підтверджується існуванням цих кількох назв також і з початковим **Üng-**: Uengsterode 38, Uenglingen 21, Uengershausen 58, Uentrop (2) 36, Uentrup 36, Uenzen 18, Ünze 21, Ünderhook 34.

Що більше, таке ж використання морфем **-un-/oun-** (в ролі як кінцевого, так і початкового елементу складних топонімів) властиве і для топонімічних систем сусідніх з Німеччиною країн. Так, навколо польського міста *Toruń* 53 на карті знаходимо назви Bajerze, Turznice, Annowo, Elzanowo, Konojady (!); навколо с. *Toruń* 77 – Mogowo, Andzin, Sulkowo, Sloszewo, Suleryż, Unierzyż, Unieck, Unikowo, Chechły (2) тощо. У Чехії також чимало назв з другим компонентом **-un-/oun-/on-**, і всі – у складі алтайських тополандшафтів. Наприклад, *Radouň* 13 (Chodouny, Konojedy₁ (!), Chcebusz); *Radonice* 11 (Chomutov, Chbany, Žiželice, Kadaň, Tureč, Úhošť', Úhošť'any); *Radonice* 12 (Želechovice, Stradonice, Slatinka, Chožov (<*ř)); *Radonice* 37 (Onšovice, h. Obrova stolice, Kohanov, Mrchojedy₁, Chabeřice); *Radonice* 33 (Špáňov, Slatina, Mrchojedy₂, Chodov (2), Trhanov); *Radonín* 39 (Sulkovec, Albrechtice, Korouhvice (2), Korouhev); *Radonín* 50 (Hynkov, Zašovice, Slatina (2), Mysliboř); *Beroun* 23 (Chynice, Chýně, Chyňava, Unhošť'); *Berunice* 25, *Beruničky* 26 (Turkovice, Žiželice, Chomutice, Slatiny, *ŽehuĀska* obora). Навіть угорці, які вже не застали гунів у Паннонії, засвоїли від місцевого населення кілька характерних назв з їхнім етнонімом, як-от Balog.unyom, Nagy.unyom, Kis.unyom (1318: Vnom, чес. Unin, пол. Unin) [Kiss, 86]; Úny (1588: Wn deserta = Pusztáúny, 1297: Vn); Ungvár ‘Ужгород’ (1150/XIV ст.: Hunguar) на р. Ung ‘Уж’ (1247: Vnga) [там само, 670]; Onga (1222/1250: Vnga); Onod (1211: Vnud !, 1296: Olnod) [там само, 483]. Останні приклади дивовижно близькі до гунських топонімів Сумщини (р. *Внуди*, с. *Вовна*) і Буковини (с. *Онут* на Дністрі) [див. Тищенко 2005].

Перевірка топонімічних антуражів виявляє, що *всі без винятку* німецькі топоніми, вказані в таблиці 1, також входять до складу інформаційно багатих тополандшафтів алтайської етномовної приналежності. Так, наприклад, село з назвою Rüstingen 18 Nd 104, яку ми

тракуємо як 'озброєні гуни', розміщується поряд з Hölingen 'приведені гуни' і Twistringen 'безстременні гуни' (пор. ґерм./анґ. *twister* 'шенкель', кавалерійський термін), – як відомо, ґоти також навчилися від гунів триматися в бою на конях без стремен, самими шенкелями (стегнами) [пор. Вольфрам, 436]. Навколо всіх цих сел лежить *Wiet.ings.moor* 'лісове гунське болото', а зусібіч підносяться *кілька Hünengräber* – курганих 'гунських могил', – що є цілком незалежним матеріальним доказом перебування гунів у цій місцевості. Аналогічна картина спостережена нами практично в усіх топонімічних антуражах вказаних у таблиці назв.

В кожному з досліджених тополандшафтів, як правило, є низка більше або менше колоритних назв. Так, біля села Behringen 49 'владні гуни' існують села з назвами *Pferd.ings.leben* 'село кінних гунів'; біля с. Behringsdorf 68 є і Mögeldorf 'монгольське село'. Десятки назв з формантом **-ingen** розсіяні навколо сіл Behringen 19, Birkingen 82, Möringen 30, 29, Püttlingen 63, Melzingen 20, Erd.ing 'землян(ков)і гуни' тощо. Навколо сел Melsungen, Gensungen, Altwildungen 'старі дикі гуни' (всі назви з аркуша 37) знову знаходимо типові "кодові" алтайські топооснови, масово представлені в назвах типу *Espenau* 'панське', Spanbeck, Spangenburg, гори *Homburg* 'гунова гора', Ohmgebirge, Hundsrück, Hunnesrück 'гунський схил'. Навколо села з ключовою важливою назвою *Thürungen* 39 'тюркські гуни' у повній відповідності до відомих історичних обставин засвідчена присутність слов'ян, на що вказують назви типу *Kraja, Kölleda, Windehausen, Wendefurth*; антів – *Annenrode, Drei Annen Hohne*; франків – *Frankenrode, Bad Frankenhausen*; аварів – *Alberode, Ahlbershausen*.

6. Як відомо, наука оперує не ізольованими фактами, а цілими серіями, масивами вже відомих фактів [Поршнев, 52]. І етноніми, і топоніми якраз і є такими груповими й масовими свідченнями [Трубачев, 63] минулих зв'язків позначених мовою явищ. Цими фактами не випадає нехтувати, хоча й середовище і умови їхньої усної передачі до нових поколінь були на порядок менш надійними, аніж для письмових свідчень. Проте, як зазначав В. фон Гумбольдт, "через місцеві назви – *найдавніші й найтривкіші пам'ятки* – розповідає давно згаслий народ сам про свою історичну долю: спитаймо себе лишень, чи цей голос нам зрозумілий" [цит. за: Eichler, с. IV].

Зі свого боку, дані історичної етноніміки свідчать, що чимало середньовічних племен Європи формувалися й зникали у досить близькі до нас часи Великого переселення народів, спричиненого якраз навалюю гунів. Самоочевидною тут є назва бастарнів 'незаконнонароджені'; бреони відомі як 'нове римське плем'я у Тірольських Альпах', відіварії – як 'ґотсько-ґепідсько-балтське плем'я', аквітани – як 'нове римське плем'я' бл. 750 р. [див. Некрасов, 630–636]. Лише на початку VI ст. сформувалися бавари [Вольфрам, 456–458]. Назву ютів вважають етимологічно тотожною до етнонімів евтів, ґутів і ґотів – що задовільно пояснює пізніший етнонім евдусіанів, які "говорили по-ґотськи" [там само, 39]. В такому разі, для етноніма аламанського племені ютунґів, відомих лише у гунські часи (230 – 430 рр.) [там само, 86, 249, 356] залишається можливість осмислення як *ют + унґи*, – хоча з письмових джерел подробиці їхнього походження невідомі.

На фоні викладеного виглядало б достатньо реалістичним припущення про формування з частини племені ермундурів нового племені "гунів з річки Тури" або й "тюркських гунів". Цілком усвідомлюючи незмірну складність етногенезу, ми не можемо залишити осторонь розглянуту в статті аргументацію на користь такої етимології.

Література

- Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии). – СПб., 2003.
- Некрасов М.Ю. Указатель этнических названий // Вольфрам Х. Готы. – СПб., 2003.
- Поршнев Б.Ф. Комментарий к статье А.Сендерсона "Следами большеногого" // Знание–сила. № 9, 1968. – С. 52.
- СС – Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Материалы к этимологическому словарю: В 2 т. – Ленинград, 1977.

- Тищенко К.М. Гунські і аварські топоніми Сіверщини // Збереження історико-культурної спадщини Сіверщини. Матеріали IV конференції. – Глухів, 2005. – С. 14–24.
- Тищенко К.М. До етимології етноніма кіммерійців // Східний світ. № 2'97. – К., 2000. – С. 106–111.
- Тищенко К.М. Мовні дарунки давніх сусідів: від скіфів до хозарів // Урок української. № 5–6, 2004. – С. 1–32 (вкладка).
- Трубачев О.Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян // Вопросы языкознания. № 6, 1974. – С. 48–67.
- Autoatlas. Deutschland/Europa. 2001/2002. – Köln: Serges Mieden, 2001.
- Cassiodor. *Variae Epistolae* / Hrsg. T.Mommsen // *Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi*. 12. – Berlin, 1894.
- Brückner A. *Słownik etymologicznyj języka polskiego*. – Warszawa, 1979.
- Claude D. *Universale und particulare Züge in der Politik Theoderichs* // *Francia* 6. – München, 1978.
- Czechy. Atlas 1:200 000. – Ostfilden, 2002.
- Eichler E. *Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg*. – Halle, 1958.
- Feist S. *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*. – Leiden, 1939.
- Iordanes. *Getica* / Hrsg. T.Mommsen // *Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi*. 5/1. – Berlin, 1882.
- Kiss L. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. – Budapest, 1980.
- Moravcsik Gy. *Byzantino-Turcica*: In 2 Bde. – Budapest, 1958.
- Paulus Diaconus. *Historia Langobardorum* / Hrsg. L.Bethmann, G.Waitz // *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Langobardicarum*. – Berlin, 1878.
- Polska. Atlas samochodowy. Skala 1:250 000. – Warszawa, 2002.
- Procopius. *De bello Gothico I–IV* // *Procop. Werke*: In 5 Bde. Band 4 / Hrsg. O.Veh. – München, 1971.
- Robert II – Le petit Robert 2. *Dictionnaire universel des noms propres* / Réd. A.Rei. – Paris, 1988.
- Schmidt L. *Die Ostgermanen*. – München, 1969.
- Schwarz E. *Germanische Stammeskunde*. – Heidelberg, 1956.
- Schwarz E. *Goten, Nordgermanen, Angelsachsen*. – Bern, München, 1951.
- Wolfram H. *Ethnogenesen im frömmittelalterlichen Donau und Ostalpenraum (6. bis 10. Jh.)* // *Nationes* 5. – Sigmaringen, 1985.
- Zanichelli – *Enciclopedia Zanichelli 1996* / A cura di Edigeo. – Bologna, 1995.